[२०२४] १० एससीआर ६७३ : २०२४ आयएनएससी ७७५

ओंकार रामचंद्र गोंड

वि.

भारत संघ आणि इतर.

(दिवाणी अपील क्रमांक १०६११ ऑफ २०२४)

१५ ऑक्टोबर २०२४

[बी. आर. गवई, अरविंद कुमार आणि के. व्ही. विश्वनाथन, न्या.]

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

अर्जदाराचे अपंगत्व ४४ टक्के/४५ टक्के आहे म्हणून एमबीबीएस अभ्यासक्रमासाठी पीडब्ल्यूडी प्रवर्गांतर्गत प्रवेश घेण्यास अपात्र ठरवावे का?

हेडनोट्स

अपंग चे हक्क अधिनियम, २०१६ - एमबीबीएस अभ्यासक्रम - शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी प्रवेश – पीडब्ल्यूडी प्रवर्ग - अपीलकर्त्याला भाषण आणि भाषेचे अपंगत्व आहे आणि के / सी / ओ दुरुस्त द्विपक्षीय फाट ऑफ टाळूमध्ये चुकीच्या उच्चारासह हायपरनेसिलिटी चे निदान झाले आहे - अपीलकर्त्याने नीट (यूजी) २०२४ ची परीक्षा

दिली आणि ती उत्तीर्ण झाली - आवश्यकतेनुसार, अपीलकर्त्याने वैद्यकीय तपासणी केली - नामनिर्देशित अपंगत्व प्रमाणपत्र केंद्राने प्रमाणित केले की अपीलकर्त्याला बोलण्याचे शारीरिक अपंगत्व आहे आणि ४४% भाषा (काही अहवालांमध्ये, ते ४५% म्हणून नमूद केले गेले होते) आणि नोंदवले गेले की अपंगत्वाच्या प्रमाणीकरणाच्या आधारे, अपीलकर्ता मनपा निकषांनुसार वैद्यकीय अभ्यासक्रम करण्यास पात्र नव्हता - औचित्य:

मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडियाने जारी केलेल्या १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेतील परिशिष्ट एच-१ एक विचित्र परिस्थिती प्रदान करते - ४०% पेक्षा कमी अपंगत्व असलेले लोक पीडब्ल्यूडी कोट्यासाठी पात्र नसले तरी ते वैद्यकीय अभ्यासक्रम करू शकतात, परंतु ४०% इतके किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व असलेल्या व्यक्ती वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र नाहीत - कोणत्याही परिस्थितीत, आरपीडब्ल्यूडी कायद्याचा उद्देशपूर्ण अर्थ लावताना, या न्यायालयाचे असे मत आहे की केवळ भाषण आणि भाषेच्या अपंगत्वाचे प्रमाण ४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त असल्यामुळे, उमेदवार आपल्या आवडीच्या अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासाठी दावा करण्याचा अधिकार गमावत नाही - परिशिष्ट एच -१ चा अर्थ असा केला जाऊ शकत नाही की केवळ विहित मर्यादेपेक्षा जास्त अपंगत्वाच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात, एक व्यक्ती आपोआपच वैद्यकीय

अभ्यासक्रमासाठी अपात्र ठरते – वाजवी निवासाची संकल्पना १३.०५.२०१९ च्या मनपा नियमावलीचे उद्दिष्टपूर्ण व अर्थपूर्ण बांधकाम परिशिष्ट एच-१ मार्गदर्शक तत्त्वांसह आरपीडब्ल्यूडी कायद्याची उद्दिष्टे पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने समाविष्ट करेल - १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेच्या परिशिष्ट एच-१ मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे नियम व मार्गदर्शक तत्त्वांचा अर्थ लावताना, शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी आरपीडब्ल्यूडी कायदा आणि राज्याच्या धोरण निर्देशक तत्त्वांच्या कलम ४१ चा उद्देश लक्षात घेता, केवळ ४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त बेंचमार्क अपंगत्व (किंवा अपंगत्वावर अवलंबून अशी इतर विहित टक्केवारी) अस्तित्वात राहिल्यास उमेदवार अर्ज केलेल्या अभ्यासक्रमासाठी पात्र ठरणार नाही - उमेदवारांचे मूल्यांकन करणाऱ्या अपंग मूल्यांकन मंडळांनी सकारात्मक नोंद करावी की नाही याची सकारात्मक नोंद घ्यावी उमेदवाराचे अपंगत्व संबंधित अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवाराच्या आड येईल किंवा येणार नाही - बांभनिया प्रकरणात या न्यायालयाचे निर्देश पुढे नेण्यात आले आणि भारत सरकारने सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालयामार्फत राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाला दिनांक २५.०१.२०२४ रोजी एक पत्र जारी केले - अपंग मूल्यांकन मंडळे, सामाजिक न्याय व अधिकारिता मंत्रालयाच्या दिनांक २५.०१.२०२४ च्या पत्रानुसार मनपाद्वारे योग्य नियमावली तयार होईपर्यंत आपले मत मांडताना या पत्रात नमूद केलेले मुद्दे लक्षात ठेवा - तात्काळ प्रकरणात, या न्यायालयाच्या आदेशानुसार १३.०९.२०२४ चा अहवाल तयार करण्यात

आला आणि वैद्यकीय मंडळाने असे मत व्यक्त केले आहे की अपीलकर्त्याचे भाषण आणि भाषेचे अपंगत्व आड येणार नाही एमबीबीएस अभ्यासक्रम चे शिक्षण घेणारा अर्जदार – त्यामुळे अनुकूल अहवाल लक्षात घेऊन अपीलकर्त्याला प्रवेश दिला जातो - अपीलकर्त्याच्या प्रवेशावर शिक्कामोर्तब होते आणि संबंधित अधिकाऱ्यांना कायद्याच्या दृष्टीने प्रवेश वैध प्रवेश मानण्याचे निर्देश दिले जातात. [परिच्छेद १२, २०, २१, २३, ४८, ५३ (वि)]

अपंग हक्क अधिनियम, २०१६ – एमबीबीएस अभ्यासक्रम – शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी प्रवेश – दिव्यांग प्रवर्ग – प्रमाणबद्ध अपंगत्व मुळे बेंचमार्क अपंगत्व असलेल्या उमेदवाराचा शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी विचार करण्यापासून वंचित राहावे लागेल का?

प्रमाणबद्ध अपंगत्व असलेल्या उमेदवाराला शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी विचार करण्यापासून वंचित ठेवणार नाही - अपंगत्व मूल्यांकन मंडळाचे मत असेल की प्रमाणबद्ध अपंगत्व असूनही उमेदवार संबंधित अभ्यासक्रम करू शकतो. [परिच्छेद ५३(१)]

अपंग हक्क अधिनियम, २०१६ – एमबीबीएस अभ्यासक्रम – शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी प्रवेश – दिव्यांग प्रवर्ग – अपंग मूल्यमापन मंडळे :

उमेदवारांचे मूल्यमापन करणार् या अपंग मूल्यमापन मंडळांनी उमेदवाराचे अपंगत्व संबंधित अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवाराच्या आड येईल की नाही याची सकारात्मक नोंद करावी - अपंग मूल्यमापन मंडळांनी उमेदवार अभ्यासक्रमासाठी पात्र नसल्याचा निष्कर्ष काढल्यास अपंग मूल्यमापन मंडळांनी कारणे सांगावीत - अपंग मूल्यांकन मंडळे, सामाजिक न्याय व अधिकारिता मंत्रालयाच्या दिनांक २५.०१.२०२४ च्या पत्रानुसार मनपाकडून योग्य ती नियमावली तयार होईपर्यंत आपले मत मांडताना या पत्रात नमूद केलेले मुद्दे लक्षात घ्यावेत. [परिच्छेद ५३(२), ५३(३)]

अपंग हक्क अधिनियम, २०१६ – एमबीबीएस अभ्यासक्रम – शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी प्रवेश – दिव्यांग प्रवर्ग – अपंग मूल्यमापन मंडळ – उमेदवारासाठी नकारात्मक मत – न्यायालयीन पुनरावलोकन :

अपीलीय संस्थेची निर्मिती होईपर्यंत उमेदवारासाठी नकारात्मक मत देणाऱ्या अपंग मूल्यांकन मंडळाचे निर्णय न्यायालयीन पुनरावलोकन प्रक्रियेत आव्हान देण्यास पात्र असतील असे निर्देश दिले जातात - न्यायालयीन पुनरावलोकन प्रक्रियेत या प्रकरणाची दखल घेतलेले न्यायालय उमेदवाराचे प्रकरण सुविधा असलेल्या कोणत्याही प्रमुख वैद्यकीय संस्थेकडे पाठवेल, स्वतंत्र मतासाठी उमेदवाराला दिलासा दिला जाईल आणि

उच्च न्यायालयाने ज्या वैद्यकीय संस्थेकडे हे प्रकरण सोपवले होते त्या वैद्यकीय संस्थेच्या मताच्या आधारे दिलासा दिला जाईल किंवा नाकारला जाईल. [परिच्छेद ५३(४)]

केस लॉ चा हवाला

खंडीगे शाम भट आणि ए. व्ही. कृषी आयकर अधिकारी, कासरगोड आणि ए. एन. आर.[१९६३] ३ एससीआर ८०९ **: एआईआर** १९६३ **एससी** ५९१ **;** *लेफ्टनंट कर्नल नितीशा आणि ओआरएस विरुद्ध भारत सरकार आणि ओर्स.* [२०२१] ४ एससीआर ६३३ **:** (२०२१) १५ **एससीसी** १२५ **;***रवींद्र कुमार धारीवाल आणि एनआर विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर*[२०२१] १३ एससीआर ८२३ **:** (२०२३) २ **एससीसी** २०९ **;***बंभानिया सागर वशारामभाई विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर,* **सर्वोच्च न्यायालयात २०२३ ची रिट याचिका (सी) क्रमांक ८५६;***विकास कुमार विरुद्ध यूपीएससी आणि इतर* [२०२१] १२ एससीआर ३११ **:** (२०२१) ५ **एससीसी** ३७० **;***जीजा घोष आणि एएनआर विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया अँड ऑर्स.* [२०१६] ४ एससीआर ६३८ **:** (२०१६) ७ **एससीसी** ७६१ **;***यु.पी. भूदान यज्ञ समिती, यु.पी. वि. ब्रज किशोर व इतर* [१९८८] सुप २ एससीआर ८५९**: (१९८८) ४ एससीसी २७४;** *अवनी प्रकाश विरुद्ध नॅशनल टेस्टिंग एजन्सी, (एनटीए) आणि इतर*[२०२१] ११ एससीआर ८९१ **:** (२०२३) २ **एससीसी** २८६ **- अवलंबून होते.**

विभूषिता शर्मा विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर, **रिट याचिका (सी) क्रमांक** ७९३ **ऑफ** २०२२ **;***गुजरात राज्य आणि आणखी एक विरुद्ध अंबिका मिल्स लिमिटेड, अहमदाबाद आणि इतर* **[१९७४] ३ एससीआर ७६०: (१९७४) ४ एससीसी ६५६;** *बबिता पुनिया आणि इतर* **[२०२०] ३ एससीआर ८३३ : (२०२०) ७ एससीसी** ४६९ **- संदर्भित.**

कृत्यांची यादी[संपादन]

अपंग हक्क अधिनियम, २०१६; अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि पूर्ण सहभाग), अधिनियम १९९५; भारतीय राज्यघटना[संपादन]।

कीवर्डची यादी

एमबीबीएस अभ्यासक्रम; शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ साठी प्रवेश; पीडब्ल्यूडी श्रेणी; वैद्यकीय तपासणी; नामनिर्देशित अपंग प्रमाणन केंद्र; बोलण्याचे आणि भाषेचे शारीरिक अपंगत्व; अपंगत्वाचे प्रमाण; उद्दिष्टपूर्ण व्याख्या; वाजवी निवासाची संकल्पना; राज्याच्या धोरण निर्देशक तत्त्वांचे कलम ४१; अपंग मूल्यांकन मंडळे; न्यायालयीन पुनरावलोकन.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

दिवाणी अपील अधिकार क्षेत्र : दिवाणी अपील क्रमांक १०६११ ऑफ २०२४

डब्ल्यूपी एसटी क्रमांक २४८२१/२०२४ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २९.०८.२०२४ च्या निर्णय व आदेशावरून

पक्षांची उपस्थिती

एस. बी. तळेकर, प्रज्ञा तळेकर, पुलकित अग्रवाल, सुधांशु कौशेष, विभू टंडन, माधवी अय्यप्पन, अजिंक्य संजय काळे, श्रेयांस राणीवाला, अवनीश चतुर्वेदी, अनुभव लांबा, मोहम्मद अनस चौधरी, ॲड. चार अपीलकर्ते.

वर्मा, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, ॲड. उत्तरदात्यांसाठी.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

न्यायमूर्ती के.व्ही.विश्वनाथन, न्या.

1 ओंकार रामचंद्र गोंड (अपीलकर्ता) हे महाराष्ट्र राज्यातील लातूर शहरातील एका मध्यमवर्गीय कुटुंबात वाढले. त्याचे वडील सरकारी नोकर आहेत. याचिकाकर्त्याने दहावीत ९७.२ टक्के गुण मिळवून उल्लेखनीय शैक्षणिक कामगिरी केली होती. त्याने प्रथम श्रेणीत

शाळेची अंतिम फेरी गाठली. याचिकाकर्त्याला डॉक्टर होण्याची इच्छा होती. त्यात गैर काहीच नाही, शिवाय त्याला वाटेत काही कायदेशीर अडथळे पार करावे लागले.

2 हे मान्य आहे की, अपीलकर्त्याला भाषण आणि भाषेचे अपंगत्व आहे आणि के / सी / ओ सुधारित द्विपक्षीय फाटलेल्या टाळूच्या चुकीच्या उच्चारासह हायपरनेसॅलिटीचे निदान झाले आहे. १८/०५/२०१७ च्या अपंगत्व प्रमाणपत्रानुसार अपीलकर्त्याला ४५% (काही अहवालांमध्ये, ४४%) कायमचे अपंगत्व असल्याचे प्रमाणित आहे.

3 अपीलकर्त्याने १८.०२.२०२४ रोजी दिव्यांग व्यक्ती (थोडक्यात "पीडब्ल्यूडी") आणि इतर मागास प्रवर्ग (ओबीसी) या प्रवर्गातून एमबीबीएस अभ्यासक्रमात प्रवेशासाठी राष्ट्रीय पात्रता सह प्रवेश परीक्षा नीट (यूजी), २०२४ साठी अर्ज केला.

4 अर्जात डिस्क्लेमर क्लॉज होते ज्यात असे म्हटले होते की दिव्यांग प्रवर्गांतर्गत पात्रता पूर्णपणे तात्पुरती आहे आणि अपंग चे अधिकार अधिनियम, २०१६ (थोडक्यात "आरपीडब्ल्यूडी अधिनियम") अंतर्गत "निर्दिष्ट अपंग"विद्यार्थ्यांच्या प्रवेशासंदर्भात राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाच्या (एनएमसी) मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार नियंत्रित केली जाईल.

5 अर्जदाराने ०५/०५/२०२४ रोजी झालेल्या नीट (यूजी) परीक्षेला बसले आणि प्रवेश परीक्षा उत्तीर्ण केली. प्रवेशासाठी केंद्रीकृत प्रवेश प्रक्रिया (कॅप) राऊंड-१ समुपदेशनाचे वेळापत्रक २०.०८.२०२४ रोजी अधिसूचित करण्यात आले. याचिकाकर्त्याने केंद्रीकृत प्रवेश प्रक्रियेसाठी

अर्ज केला आणि ओबीसी आणि दिव्यांग प्रवर्गांतर्गत आरक्षणाचा दावा केला. २६.०८.२०२४ रोजी प्रसिद्ध झालेल्या तात्पुरत्या गुणवत्ता यादीमध्ये अपीलकर्त्याचे नाव ४२०९१ वर होते. माहिती पुस्तिका अंतर्गत अपंग उमेदवारांना सन २०२४ साठी जारी केलेले अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र सादर करावे लागेल आणि अपंग मूल्यमापन मंडळात वैद्यकीय तपासणी करावी लागेल.

6 अर्जदाराने १६.०८.२०२४ रोजी सर जेजे ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्समधील नामनिर्देशित अपंगत्व प्रमाणपत्र केंद्राशी संपर्क साधला. प्रमाणन केंद्राने प्रमाणित केले की अपीलकर्त्याला भाषण आणि भाषेचे शारीरिक अपंगत्व ४४ % आहे (काही अहवालांमध्ये, ते ४५ % म्हणून नमूद केले गेले होते) आणि नोंदवले की अपंगत्वाच्या प्रमाणाच्या आधारे, अपीलकर्ता मनपा निकषांनुसार वैद्यकीय अभ्यासक्रम करण्यास पात्र नाही. त्या दृष्टीने अपीलकर्त्याला प्राप्त करण्यास अपात्र ठरविण्यात आले मनपा राजपत्रित अधिसूचनेनुसार दिव्यांग आरक्षण किंवा वैद्यकीय अभ्यासक्रम करणे.

7 मनपाचा पूर्वीचा अवतार असलेल्या मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडियाच्या संचालक मंडळाने १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेद्वारे पदवीधर वैद्यकीय शिक्षण नियमावली, १९९७ मध्ये सुधारणा केली होती. एमबीबीएस अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासंदर्भात आरपीडब्ल्यूडी कायद्यांतर्गत 'विशिष्ट अपंग'विद्यार्थ्यांना प्रवेश देण्याबाबत मार्गदर्शक तत्त्वे सांगणारे परिशिष्ट

'एच-१'बदलून सध्याचे परिशिष्ट 'एच-१'वापरण्यात आले. त्यातील कलम १ (ड) नुसार ४० टक्के किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व असलेल्या व्यक्ती वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र नाहीत. अनुसूचीतील संबंधित कलम खाली काढले आहे:-

अपंगत्वाचा प्रकार[संपादन]	निर्दिष्ट अपंगत्व	अपंगत्व श्रेणी		
		पात्र वैद्यकीय अर्थात, नाही. पात्र पीडब्ल्यूडी शेअर	पात्र वैद्यकीय ओघ पात्र पीडब्ल्यूडी शेअर	मेडिकलसाठी पात्र नाही ओघ
ड. भाषण आणि भाषेचे अपंगत्व$	सेंद्रिय / न्यूरोलॉजिकल कारणे	त्यापेक्षा ही कमी ४० % अपंगत्व		40% अपंगत्व इतके किंवा त्यापेक्षा जास्त
• स्पीच इंग्लिबिलिटी प्रभावित (एसआयए) व्यक्ती एमबीबीएस कोर्सेस करण्यास पात्र असतील, जर स्पीच इंग्लिबिलिटी इफेक्टेड (एसआयए) स्कोअर ३ (तीन) पेक्षा जास्त नसावा, जे ४० % किंवा त्यापेक्षा कमी असेल.				

अफासिया ग्रस्त व्यक्ती एमबीबीएस कोर्सेस करण्यास पात्र असतील, जर अफासिया कोशंट (एक्यू) ४० % किंवा त्यापेक्षा कमी असेल.

<u>उच्च न्यायालयासमोरील कार्यवाही :</u>

8 निराश झालेल्या परंतु कोणत्याही प्रकारे निराश न झालेल्या अपीलकर्त्याने २०२४ च्या डब्ल्यूपी स्टॅम्प नंबर २४८२१ या रिट याचिकेत मुंबई उच्च न्यायालयात धाव घेतली आणि असा युक्तिवाद केला की मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडिया/ एनएमसीला आरपीडब्ल्यूडी अंतर्गत लाभ पूर्णपणे काढून घेता येईल अशा प्रकारे पात्रतेचे निकष ठरविण्याचा अधिकार नाही

अधिनियम. दिनांक १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेला तसेच अपंग प्रमाणन केंद्राने जारी केलेल्या प्रमाणपत्राला आव्हान देत केवळ ४० टक्क्यांपेक्षा जास्त अपंगत्वाच्या कारणास्तव एमबीबीएस अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासाठी अपात्र ठरविणाऱ्या प्रमाणपत्राला आव्हान देत अपीलकर्त्याने अपंग प्रमाणन केंद्र - सर जे. जे. ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्सने जारी केलेल्या प्रमाणपत्राचा विचार न करता एमबीबीएस अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशाच्या केंद्रीकृत प्रवेश प्रक्रियेत सहभागी होण्यास अंतरिम दिलासा देण्याची मागणी केली. रिट याचिकेचा अंतिम निपटारा होईपर्यंत मुंबई.

9 याचिकाकर्त्याने असा युक्तिवाद केला की असे काहीही नाही जे दर्शविते की तो अभ्यासक्रम करण्यास सक्षम नाही. तसेच भेदभाव केल्याचा आरोपही याचिकाकर्त्याने केला आहे. २९.०८.२०२४ च्या आदेशाद्वारे, उच्च न्यायालय केवळ १९.०९.२०२४ पर्यंत या प्रकरणावर उभे राहिले आणि कोणताही अंतरिम आदेश दिला नाही.

10 प्रवेशासाठी निवड सादर करण्याची शेवटची तारीख २९.०८.२०२४ असल्याने आणि कॅप राऊंड-१ चा निकाल ३०.०८.२०२४ रोजी जाहीर होणार असल्याने अर्जदाराने अत्यंत तत्परतेने या न्यायालयात धाव घेऊन तातडीने दिलासा मिळावा, अशी मागणी केली.

<u>या न्यायालयाचा अंतरिम आदेश :</u>

11 ०२.०९.२०२४ रोजी जेव्हा हे प्रकरण समोर आले, तेव्हा या न्यायालयाने मनपाच्या वकिलांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर एक आदेश पारित केला की अपीलकर्त्याला पात्र ठरल्यास ती जागा रिक्त ठेवण्याचे निर्देश दिले. न्यायालयाने पुण्यातील बायरमजी जीजीभॉय शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय आणि ससून सामान्य रुग्णालयाच्या अधिष्ठात्यांना अपीलकर्त्याच्या अपंगत्वाशी संबंधित डोमेन तज्ञ असलेल्या एक किंवा अधिक तज्ञांचा समावेश असलेले वैद्यकीय मंडळ स्थापन करण्याचे निर्देश दिले. एमबीबीएस पदवी अभ्यासक्रम ाच्या शिक्षणात अपीलकर्त्याचे बोलणे आणि भाषेचे अपंगत्व त्याच्या आड येईल की नाही हे वैद्यकीय मंडळाला विशेषतः तपासायचे होते. यापूर्वी २०२२ च्या रिट याचिका (सी) क्रमांक

७९३ (***विभूषिता शर्मा विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर***) ***मध्ये अशाच तथ्यांसह दुसर्या प्रकरणात ही कारवाई स्वीकारली गेली होती.***

<u>वैद्यकीय मंडळाचे मत :</u>

12 अखेर बी. जे. शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात ही सुविधा नसल्याने हे काम दिल्ली सरकारच्या मौलाना आझाद वैद्यकीय महाविद्यालयाकडे सोपविण्यात आले. त्यानंतर हा अहवाल प्राप्त झाला आहे आणि वैद्यकीय मंडळाने असे मत व्यक्त केले आहे की अपीलकर्त्याचे भाषण आणि भाषेचे अपंगत्व एमबीबीएस कोर्स चे शिक्षण घेत असलेल्या अपीलकर्त्याच्या आड येणार नाही, जे खाली काढले आहे:-

> सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्देशानुसार याचिकाकर्ते गोंड ओंकार रामचंद्र यांची वैद्यकीय तपासणी वैद्यकीय मंडळाच्या वरील सदस्यांनी ईएनटी विभागात (कक्ष क्रमांक ६०९) केली. परीक्षेचे निष्कर्ष संलग्न आहेत (ओपीडी-११६५७४१०८). <u>गोंड ओंकार रामचंद्र या याचिकाकर्त्याचे भाषण व भाषेतील अपंगत्व एमबीबीएस अभ्यासक्रमाच्या आड येणार नाही, असे बोर्डाचे मत आहे</u>.
>
> (जोर दिला आहे)

13 आम्ही अपीलकर्त्याचे विद्वान वकील श्री. एस. बी. तळेकर आणि केंद्र सरकारचे विद्वान अतिरिक्त सॉलिसिटर जनरल श्री. एस. डी. संजय आणि मनपाचे विद्वान वरिष्ठ वकील गौरव शर्मा यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

14 या न्यायालयाने दिनांक १८.०९.२०२४ रोजी खालील आदेश दिले:"

१. सोडा.

2 कारणे स्वतंत्रपणे नोंदवावीत, यासाठी अपील मंजूर केले जाते.

3 या न्यायालयाने दिलेल्या आदेशानुसार रिक्त ठेवण्याचे निर्देश देण्यात आलेल्या या जागेवर अपीलकर्त्याला प्रवेश देण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत.

<u>न्यायालयासमोरील प्रश्न :</u>

१५ केवळ अपंगत्व ४४ टक्के/४५ टक्के आहे म्हणून अर्जदाराला एमबीबीएस अभ्यासक्रमासाठी पीडब्ल्यूडी प्रवर्गांतर्गत प्रवेश घेण्यास अपात्र ठरवावे का?

<u>विश्लेषण आणि तर्क:</u>

16 राज्याच्या धोरण निर्देशक तत्त्वांमधील कलम ४१ खालीलप्रमाणे आहे.

४१. कामाचा, शिक्षणाचा आणि काही प्रकरणांमध्ये सार्वजनिक मदतीचा अधिकार:-

राज्य आपल्या आर्थिक क्षमतेच्या आणि विकासाच्या मर्यादेत राहून <u>बेरोजगारी, वृद्धापकाळ, आजारपण आणि</u> अपंगत्व <u>आणि इतर अवाजवी गरजांच्या</u> बाबतीत

काम, शिक्षण आणि सार्वजनिक मदतीचा अधिकार मिळवण्यासाठी प्रभावी तरतूद करेल.

(जोर दिला आहे)

आपल्या आर्थिक क्षमतेच्या आणि विकासाच्या मर्यादेत राहून राज्याने अपंग व्यक्तींसह शिक्षणाचा हक्क सुरक्षित करण्यासाठी प्रभावी तरतुदी करणे हे आपल्या देशाचे घटनात्मक ध्येय आहे.

17 अपंग हक्क कायदा, २०१६ ने अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि पूर्ण सहभाग) अधिनियम १९९५ ची जागा घेतली. २०१६ चा कायदा हा युनायटेड नेशन्स कन्व्हेन्शन ऑन द राइट्स ऑफ डिसएबिलिटीजचा सिक्वेल होता. या करारामध्ये अपंग व्यक्तींच्या सक्षमीकरणासाठी राज्य पक्षांनी पाळावी लागणारी तत्त्वे निश्चित करण्यात आली आहेत. या कन्व्हेन्शनमध्ये अपंग व्यक्तींच्या सक्षमीकरणासाठी खालील तत्त्वे निश्चित करण्यात आली आहेत, ज्यांची अंमलबजावणी करण्याचा या कायद्याचा प्रयत्न आहे:-

1 अंगभूत प्रतिष्ठेचा आदर, वैयक्तिक स्वायत्ततेसह स्वत:ची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य आणि व्यक्तींचे स्वातंत्र्य;

2 भेदभाव न करणे;

3 समाजात पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग आणि समावेश;

4 मानवी विविधतेचा आणि माणुसकीचा एक भाग म्हणून अपंग व्यक्तींचा आदर आणि स्वीकार;

5 संधीची समानता;

6 सुलभता;

7 स्त्री-पुरुष समानता;

8 अपंग मुलांच्या विकसित होत असलेल्या क्षमतेचा आदर आणि अपंग मुलांच्या त्यांची ओळख जपण्याच्या अधिकाराचा आदर;

(जोर दिला आहे)

18 आरपीडब्ल्यूडी कायद्यात अनेक सवलतीच्या तरतुदी आहेत. आमच्या खटल्यासाठी कलम २ (एम), २ (आर), २ (य), ३, १५ आणि ३२ वर विशेष भर देण्याची गरज आहे. ते खाली काढले आहेत.

"२ **(एम) "सर्वसमावेशक शिक्षण"म्हणजे अशी** शिक्षण प्रणाली ज्यामध्ये अपंग आणि नसलेले विद्यार्थी एकत्र शिकतात आणि विविध प्रकारच्या अपंग विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी शिकवण्याची आणि शिकण्याची प्रणाली योग्यरित्या अनुकूलित केली जाते;

२(र) "बेंचमार्क अपंगत्व असलेली व्यक्ती"म्हणजे विशिष्ट अपंगत्वाच्या चाळीस टक्क्यांपेक्षा कमी नसलेली व्यक्ती जिथे विशिष्ट अपंगत्वाची व्याख्या मोजण्यायोग्य शब्दात केली गेली नाही आणि त्यात अशी अपंग व्यक्ती समाविष्ट आहे जिथे प्रमाणित प्राधिकरणाने प्रमाणित केल्याप्रमाणे निर्दिष्ट अपंगत्वाची मोजण्यायोग्य शब्दात व्याख्या केली गेली आहे;

२(य) "वाजवी निवास"म्हणजे अपंग व्यक्तींना इतरांबरोबर समान हक्काचा उपभोग किंवा वापर सुनिश्चित करण्यासाठी, एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात असमान किंवा अवाजवी ओझे न लादता आवश्यक आणि योग्य सुधारणा आणि समायोजन;

३. समानता आणि भेदभाव न करणे:-

1 योग्य सरकार हे सुनिश्चित करेल की अपंग व्यक्तींना समानतेचा, सन्मानाने जगण्याचा आणि इतरांप्रमाणेच त्याच्या प्रामाणिकपणाचा आदर करण्याचा अधिकार मिळेल.

2 योग्य ते सरकार योग्य वातावरण पुरवून अपंग व्यक्तींच्या क्षमतेचा वापर करण्यासाठी पावले उचलेल.

3 अपंगत्वाच्या आधारावर कोणत्याही अपंग व्यक्तीशी भेदभाव केला जाणार नाही, जोपर्यंत हे दर्शविले जात नाही की संबंधित कृत्य किंवा चूक हे वैध उद्दीष्ट साध्य करण्याचे प्रमाणिक साधन आहे.

4 कोणत्याही व्यक्तीला केवळ अपंगत्वाच्या कारणास्तव त्याच्या वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवले जाणार नाही.

5 अपंग व्यक्तींना रास्त निवासाची खात्री करण्यासाठी योग्य सरकार आवश्यक ती पावले उचलेल.

१५. **मदत करणार् या अधिकार् यांची नेमणूकः-** (१) अपंग व्यक्तींना त्यांच्या कायदेशीर क्षमतेचा वापर करून मदत करण्यासाठी समाजाला संघटित करण्यासाठी आणि सामाजिक जागरूकता निर्माण करण्यासाठी योग्य सरकार एक किंवा अधिक प्राधिकरणांची नेमणूक करेल.

(२) उपकलम (१) अन्वये नेमलेले प्राधिकरण संस्थांमध्ये राहणाऱ्या अपंग व्यक्ती आणि उच्च सहाय्याची गरज असलेल्या व्यक्तींना कायदेशीर क्षमतेचा वापर करण्यासाठी योग्य सहाय्य व्यवस्था स्थापन करण्यासाठी आणि आवश्यकतेनुसार इतर कोणत्याही उपाययोजना करण्यासाठी उपाययोजना करेल.

३२ उच्च शिक्षण संस्थांमधील आरक्षण:- (१) शासनाकडून मदत घेणाऱ्या सर्व शासकीय उच्च शिक्षण संस्था व इतर उच्च शिक्षण संस्था नी अपंग व्यक्तींसाठी कमीत कमी पाच टक्के जागा राखीव ठेवाव्यात.

(२) उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेश साठी अपंग व्यक्तींना वयोमर्यादेत पाच वर्षांची सूट देण्यात येईल.

19 अपंगव्यक्तींसाठी देण्यात आलेल्या ५ टक्के आरक्षणाच्या अनुषंगानेच अर्जदाराने या प्रवर्गांतर्गत एमबीबीएस अभ्यासक्रमासाठी अर्ज केला होता. मात्र, त्याचे अपंगत्व ४४ ते ४५ टक्के असल्याचे कारण देत त्याला प्रवेश नाकारण्यात आला.

20 वर काढलेला परिशिष्ट एच-आय एक विचित्र परिस्थिती प्रदान करतो. ४० % पेक्षा कमी अपंगत्व असलेले लोक पीडब्ल्यूडी कोट्यासाठी पात्र नसले तरी ते वैद्यकीय अभ्यासक्रम करू शकतात, परंतु ४० % इतके किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व असलेल्या व्यक्ती वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र नाहीत. शब्दशः वाचा, ४० टक्क्यांपेक्षा कमी अपंगत्व असलेल्या वक्तृत्व व भाषिक अपंगत्व असलेल्या व्यक्ती राखीव कोट्यास पात्र नसतात, तर ४० टक्के किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व असल्यास त्यांना वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी अपात्र ठरवले जाते. *'वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र, दिव्यांग कोट्यासाठी पात्र'*या मार्गदर्शक तत्त्वांखालील स्तंभ रिकामा ठेवण्यात आला असून, या प्रवर्गांतर्गत कोणीही ५ टक्के राखीव

कोट्यासाठी पात्र ठरत नाही, या अनाकलनीय भूमिकेला पुष्टी मिळते. अर्थात ती कायदेशीर स्थिती असू शकत नाही.

21 कोणत्याही परिस्थितीत, आरपीडब्ल्यूडी कायद्याचा आणि विशेषत: वर काढलेल्या तरतुदींचा उद्देशपूर्ण अर्थ लावताना, आमचे असे मत आहे की केवळ भाषण आणि भाषेच्या अपंगत्वाचे प्रमाण ४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त असल्यामुळे, उमेदवार आपल्या आवडीच्या अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासाठी दावा करण्याचा अधिकार गमावत नाही. आम्ही असे म्हणतो की अशा कोणत्याही स्पष्टीकरणामुळे १३.०५.२०१९ च्या मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडियाच्या (नॅशनल मेडिकल कमिशनचे अग्रदूत) ग्रॅज्युएट मेडिकल एज्युकेशन रेग्युलेशन्स अंतर्गत परिशिष्ट एच-१ मधील कलम असमानांना समान वागणूक देण्यासाठी व्यापक ठरेल.

22 *गुजरात राज्य आणि अन्य* विरुद्ध *अंबिका मिल्स लिमिटेड, अहमदाबादआणि अन्य*(१९७४) ४ एससीसी ६५६ मध्ये असे मानले गेले की अति-समावेशक वर्गीकरणात केवळ हेतूच्या संदर्भात समान स्थित असलेल्या लोकांचाच समावेश नाही तर जे तसे स्थित नाहीत अशा इतरांचाही समावेश आहे. भाषण आणि भाषा अपंगत्व श्रेणीत 40% किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्वाची टक्केवारी असलेल्यांमध्ये, अपीलकर्त्यासारख्या व्यक्ती असतील ज्यांना अपंगत्व संबंधित विशिष्ट शैक्षणिक अभ्यासक्रम ाच्या मार्गात अडथळा ठरू शकत नाही. वैद्यकीय मंडळाच्या मते ज्या अपंग ांना हा अभ्यासक्रम करता येत नाही, अशा अपंग व्यक्तींसोबत

शैक्षणिक अभ्यासक्रम करू शकणाऱ्या व्यक्तींना एकत्र करणे म्हणजे अतिसमावेशन करण्यासारखे ठरेल. कलम १४ मध्ये नेमके हेच नमूद करण्यात आले आहे.

23 मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडियाने जारी केलेल्या १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेतील परिशिष्ट एच-१ चा अर्थ असा काढता येणार नाही की केवळ विहित मर्यादेपेक्षा जास्त अपंगत्वाची टक्केवारी मोजली तर एखादी व्यक्ती आपोआप वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी अपात्र ठरते.

24 निकष किंवा कमांड नेमणुका घेताना स्त्रियांवर लादण्यात आलेल्या निरपेक्ष निर्बंधांचा विचार करताना या न्यायालयाने असे प्रिस्क्रिप्शन कलम १४ चे उल्लंघन असल्याचे निदर्शनास आणून देताना असे म्हटले की, समानतेच्या हमीमध्ये अंतर्भूत हे तत्त्व आहे की जिथे राज्याची कृती व्यक्तींच्या दोन वर्गांमध्ये फरक करते, तेथे ती त्यांना अवाजवी किंवा अतार्किक पद्धतीने भेदत नाही. या न्यायालयाने पुढे असे म्हटले आहे की समानतेचा अधिकार हा तर्कसंगततेचा अधिकार आहे आणि एखाद्या विशिष्ट उमेदवाराला दिले जावे की देऊ नये, हा सक्षम अधिकार् याचा निर्णय घेण्याचा विषय असू शकतो परंतु निकष किंवा कमांड नियुक्त्यांसाठी स्त्रियांचा पूर्णपणे विचार न करणे कायद्यात टिकाऊ नाही (पहा ***सचिव, संरक्षण मंत्रालयविरुद्ध बबिता पुनिया आणि इतर*** (२०२०) ७ एससीसी ४६९ (पॅरा ८५)

25 भेदभावाच्या याचिकेची तपासणी करणाऱ्या घटनात्मक न्यायालयाला खरी समानता अस्तित्वात आहे की नाही याचा विचार करणे बंधनकारक आहे. हे न्यायालय चेहऱ्यावरील

समानतेच्या प्रक्षेपणाने वाहून जाऊ नये. प्रथमदर्शनी पाहिलं तर ४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व असलेल्या सर्व व्यक्तींना भाषण आणि भाषेच्या अपंगत्वाच्या श्रेणीत वैद्यकीय अभ्यासक्रम करण्यास समानपणे बंदी घालण्यात येते, अशी तरतूद करणारा नियम भेदभावरहित वाटू शकतो. पण इथेही देखावे फसवे ठरू शकतात. समानतेच्या नावाखाली कलम १४ चे उल्लंघन झाले आहे का, याची चौकशी करणे न्यायालयाला बंधनकारक आहे.

26 खंडीगे शाम भट आणि एएनआर विरुद्ध कृषी*आयकर अधिकारी, कासरगोड आणि एएनआर, एआयआर* १९६३ *एससी* ५९१ ***मधील या न्यायालयाने*** खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

> ७. एखादा कायदा प्रथमदर्शनी वर्गात मोडणाऱ्या सर्व गोष्टींना समान वागणूक देतो असे वाटत असले, तरी प्रत्यक्षात तो व्यक्ती किंवा मालमत्तेवर असमान पणे कार्य करत असेल, तर तो कायदा समानतेच्या कलमाचा अवमान करतो असे म्हणता येईल. त्यानंतर कायद्याचा नेमका परिणाम त्या व्यक्तीकिंवा मालमत्तेवर कसा होतो, याची बारकाईने चाचपणी करणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य असेल. याउलट, कायदा अशाच प्रकारे दिसणाऱ्या व्यक्तींना वेगळ्या पद्धतीने वागवू शकतो; परंतु तपासणी केल्यावर ते तसे नसल्याचे आढळू शकते. वेगळ्या पद्धतीने सांगायचे झाले तर परिस्थितीवर नियंत्रण ठेवणारी कायद्याची वाक्यरचना नव्हे, तर

कायद्याचा प्रभाव निर्णायक ठरतो. जर प्रत्येक गटात समानता आणि एकवाक्यता असेल, तर कायद्याला भेदभावपूर्ण मानले जाणार नाही, जरी एखाद्या विचित्र परिस्थितीमुळे उद्भवलेल्या काही दुर्दैवी परिस्थितीमुळे एखाद्या वर्गात समाविष्ट असलेल्या काहींना इतरांपेक्षा फायदा मिळतो, जोपर्यंत त्यांना विशेष वागणुकीसाठी एकटे पाडले जात नाही....

27 त्याचप्रमाणे लेफ्टनंट कर्नल नितीशा अँड ऑर्स विरुद्ध भारत सरकार ***या खटल्यातही.*** (२०२१) १५ ***एससीसी*** १२५ , या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

५२. आपण येथे स्पष्ट केले पाहिजे की "अप्रत्यक्ष भेदभाव"या शब्दाचा वापर दुर्गम असलेल्या भेदभावाचा संदर्भ देण्यासाठी नाही, तर त्याऐवजी, इतर कोणत्याही प्रकारच्या भेदभावाइतकाच वास्तविक आहे. अप्रत्यक्ष भेदभाव एखाद्या तरतुदीचे, व्यवहाराचे किंवा निकषाचे मूलभूत परिणाम विचारात न घेता चेहऱ्यावरील तटस्थ निकषांमुळे होतो.

28 खरं तर, राखीव जागांचा लाभ घेण्यासाठी अपंग व्यक्तींची पात्रता ठरविताना "वन साइज फिट ऑल"सिद्धांतावर प्रथम ***रवींद्रकुमार धारीवाल आणि एनआर*** विरुद्ध ***भारत सरकार आणिइतर***(२०२३) २ एससीसी २०९ मध्ये प्रश्न चिन्ह उपस्थित केले गेले ज्यात या न्यायालयाने खालील प्रमाणे म्हटले होते: -

७७. अपंगत्व ही सामाजिक, आर्थिक आणि ऐतिहासिक अशा अडथळ्यांसह मानसिक दुर्बलतेच्या परस्परसंबंधावर अवलंबून असलेली सामाजिक रचना आहे, म्हणून एखाद्या व्यक्तीचे अपंगत्व ओळखण्यासाठी एक-आकार-सर्व-सर्व दृष्टीकोन कधीही वापरला जाऊ शकत नाही. अपंगत्व सार्वत्रिक नसते परंतु एखाद्या व्यक्तीला भेडसावणार् या अडथळ्यांसह त्याच्यात असलेल्या दुर्बलतेवर आधारित एक व्यक्तिवादी संकल्पना आहे. प्रत्येक व्यक्तीला भेडसावणारे अडथळे त्यांच्या सभोवतालच्या परिसराशी वैयक्तिक असतात - पारस्परिक आणि संरचनात्मक, "एखाद्या व्यक्तीने कसे वागले असावे"याबद्दल सामान्य निरीक्षणे केली जाऊ शकत नाहीत.

29 ***रवींद्रकुमार धारीवाल*****(*सुप्रा*)**यांच्या पाठोपाठ २०२३ च्या रिट पिटीशन (सी) क्रमांक ८५६ मध्ये [***बंभानिया सागर वशरामभाई*** विरुद्ध ***भारत सरकार आणि इतर*****] *या न्यायालयाचा आदेश आला.***. २२.०९.२०२३ च्या आदेशाद्वारे, परिच्छेद १३ मध्ये या न्यायालयाने खालील प्रमाणे मत व्यक्त केले:

१३. या न्यायालयाच्या मते, विशिष्ट अपंगत्वाच्या प्रकरणांमध्येदेखील, सर्व प्रकरणांमध्ये ४०% च्या मानकामुळे "एक आकार सर्वांना फिट बसतो"निकष लागू शकतो ज्यामुळे पात्र उमेदवारांना वगळले जाईल. त्यामुळे अशा विसंगती दूर

करण्याच्या उपाययोजनांचा विचार संघ करेल, कारण अपंगत्वाचे प्रमाण कमी असल्याने ते लाभ रोखतात आणि त्याच वेळी ते कार्यक्षम होतात, तर अपंगत्वाचे प्रमाण जास्त असल्याने त्यांना आरक्षणाचा लाभ ही नाकारला जातो. राष्ट्रीय आयोग आणि केंद्र सरकारला या समस्येचा विचार करून प्रभावी सहभाग ासाठी योग्य तोडगा काढण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत.

30 अखेरीस २०२३ ची रिट याचिका (सी) क्रमांक ८५६ ३१.१०.२०२३ रोजी फेटाळण्यात आली असली तरी २२.०९.२०२३ च्या आदेशात सुचविल्याप्रमाणे केंद्र सरकारने अपंगव्यक्तींच्या प्रभावी सहभागासाठी योग्य तोडगा काढण्यासंदर्भातील मुद्द्याचे पालन करण्याचे निर्देश देण्यात आले होते.

31 बांभनिया (सुप्रा) येथील या न्यायालयाच्या निर्देशांचे ***पालन करण्यात आले व भारत सरकारने सामाजिक न्याय व अधिकारिता मंत्रालयामार्फत राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाला दिनांक २५.०१.२०२४ रोजी पत्र पाठविले,*** याचे श्रेय भारत सरकारला द्यावे लागेल.

32 हा संवाद विद्वान एएसजी एस. डी. संजय यांनी रेकॉर्डवर ठेवला. भारत सरकारने पत्रात नमूद केले आहे की, राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाला एड्ड आणि सहाय्यक उपकरणे आणि अपंगत्वाचे परिणाम कमी करण्यास सक्षम असलेल्या इतर तंत्रज्ञानातील घडामोडी विचारात घेणे बंधनकारक आहे

आणि आरपीडब्ल्यूडी कायद्याच्या वैधानिक आवश्यकतांचे अक्षरशः पालन केले जाईल याची खात्री करा. या पत्रकात असेही नमूद करण्यात आले आहे की, चर्चेनंतर राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाने इलेक्ट्रॉनिक अर्जात ड्रॉप-डाउन मेनू किंवा अनिवार्य श्रेणी देण्याची कार्यवाही करणे आवश्यक होते. तो ड्रॉप डाऊन मेनू किंवा अनिवार्य श्रेणी एमबीबीएस कोर्स करण्यासाठी अपंगत्वाची कोणती श्रेणी आणि टक्केवारी योग्य आहे हे नमूद करणे आणि आवश्यक असल्यास, फॉर्ममधील अपंगत्व श्रेणींमध्ये लक्षणे देखील दर्शविली गेली पाहिजेत जी सामान्यत: वैद्यकीय मंडळाद्वारे वगळली जातील. तसेच नॅशनल टेस्टिंग एजन्सीसोबत बैठक घेऊन अर्जात अपंगांचे योग्य वर्गीकरण करण्यात यावे, जेणेकरून एकदा उमेदवाराला परीक्षा देण्याची परवानगी मिळाल्यानंतर उमेदवाराला केवळ अपंगत्वाच्या कारणास्तव प्रवेश नाकारला जाणार नाही, याची खातरजमा करण्यात यावी. मनपाच्या नियमावलीचा तातडीने आढावा घेण्यात यावा, असेही नमूद करण्यात आले.

33 कार्मिक आणि प्रशिक्षण विभागात (डीओपीटी) मिळणाऱ्या पदाकडेही राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाचे लक्ष वेधण्यात आले, ज्यामध्ये नागरी सेवांसाठी ओळखल्या गेलेल्या सेवा / पदांच्या आवश्यकतांशी सुसंगत कार्यात्मक वर्गीकरण आणि शारीरिक गरजा तयार केल्या जात आहेत.डीओपीटीच्या अभ्यासाच्या धर्तीवर, मनपाने वैद्यकीय व्यवसायाच्या आवश्यकतांशी सुसंगत कार्यात्मक वर्गीकरण आणि शारीरिक गरजा देखील तयार कराव्यात

आणि त्यानुसार आपल्या नियमांचा आढावा घ्यावा, असे निर्देश देण्यात आले. मनपाने आरपीडब्ल्यूडी कायद्यानुसार अपंग व्यक्तींच्या आरक्षणाच्या निकषांबाबत आणि प्रवेश घेतल्यानंतर अशा उमेदवारांच्या गरजांबाबत सर्व महाविद्यालयांना जागरूक करावे, असे आदेश देण्यात आले होते. वैद्यकीय मंडळांच्या निर्णयाविरोधात अपिलीय संस्था स्थापन करण्याची सूचना करण्यात आली.

(जोर दिला आहे)

34 सामाजिक न्याय आणि अधिकारिता मंत्रालयामार्फत २५.०१.२०२४ रोजी पत्र जारी केल्याबद्दल आम्ही भारत सरकारचे कौतुक करतो. संवाद काढणेही आम्हाला योग्य वाटते :-

"विषय: बांभानिया सागर वश्रामभाई विरुद्ध यूओआय आणि ओआरएस या प्रकरणात २०२३ च्या डब्ल्यूपी (सी) ८५६ मध्ये माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या २२.०९.२०२३ च्या आदेशाचे पालन करणे आणि ओआरएस - रेग सर,

मला न्यायालयाच्या खटल्याचा आणि तुमच्या दिनांक १३.१०.२०२३ च्या पत्राचा संदर्भ देऊन असे सांगण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत की, केंद्र सरकारने अपंग हक्क कायदा २०१६ लागू केला आहे.

१९.०४.२०१७ या अधिनियमाच्या कलम ३२ मध्ये अशी तरतूद आहे की (१) सर्व उच्च शिक्षण संस्था आणि सरकारकडून मदत घेणार्या इतर उच्च शिक्षण संस्था

बेंचमार्क अपंग व्यक्तींसाठी कमीतकमी पाच टक्के जागा राखीव ठेवतील (२) बेंचमार्क अपंग व्यक्तींना उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी वयोमर्यादेत पाच वर्षांची कमाल सूट दिली जाईल.

बेंचमार्क अपंगत्व असलेल्या व्यक्तींची व्याख्या कलम २ (आर) अंतर्गत विशिष्ट अपंगत्वाच्या चाळीस टक्क्यांपेक्षा कमी नसलेली व्यक्ती म्हणून केली जाते जिथे विशिष्ट अपंगत्व मोजण्यायोग्य शब्दात परिभाषित केले गेले नाही आणि त्यात अशा अपंग व्यक्तीचा समावेश आहे जिथे प्रमाणित प्राधिकरणाने प्रमाणित केल्याप्रमाणे निर्दिष्ट अपंगत्व मोजण्यायोग्य शब्दात परिभाषित केले गेले आहे.

2 उच्च शिक्षणात अपंगव्यक्तींना किमान पाच टक्के आरक्षण ही वैधानिक तरतूद असून पात्र उमेदवारांना हा लाभ नाकारणे हे वैधानिक तरतुदीचे उल्लंघन आहे, असेही नमूद करण्यात आले आहे. ४० टक्क्यांपेक्षा कमी अपंगत्व असलेल्या अपंगव्यक्तींना ही सुविधा देणे वैधानिक जबाबदाऱ्यांची पूर्तता म्हणून पात्र ठरणार नाही, हेही लक्षात घेतले पाहिजे. बेंचमार्क अपंग व्यक्तींच्या वैधानिक अधिकारांचा समतोल साधण्यात असलेल्या आव्हानांची म्हणजेच वैद्यकीय व्यवसायाची कठोर गरज याचीही सरकारला जाणीव आहे. म्हणूनच मनपाला विनंती आहे की एड्स आणि सहाय्यक उपकरणे आणि अपंगत्वाचे परिणाम

कमी करण्यास सक्षम असलेल्या इतर तंत्रज्ञानातील घडामोडी विचारात घ्याआणि आरपीडब्ल्यूडी अधिनियम, २०१६ च्या वैधानिक आवश्यकतांचे अक्षरशः पालन केले जाईल याची खात्री करा.

2 तसेच आपल्या दिनांक १३.१०.२०२३ च्या पत्रानुसार दिव्यांगांना भेडसावणार् या समस्यासोडविण्यासाठी काही सूचना करण्यात आल्या आहेत, त्या अनुषंगाने दिनांक २१.१२.२०२३ रोजी धोरण सहसचिवांच्या अध्यक्षतेखाली बैठक आयोजित करण्यात आली होती. बैठकीचे प्रारूप इतिवृत्त २६.१२.२०२३ रोजी जारी करण्यात आले ज्यावर मनपा आणि डीजीएचएसकडून अभिप्राय प्राप्त झाले. या टिप्पण्यांच्या अनुषंगाने या विषयावर विभागात पुढील विचार करण्यात आला आणि पुढील बाबी समोर आल्या.

१	दिव्यांगांनी नीट इलेक्ट्रॉनिक फॉर्म भरताना ड्रॉप डाऊन किंवा अनिवार्य श्रेणी असावी ज्यात एमबीबीएस अभ्यासक्रमासाठी कोणत्या श्रेणी आणि अपंगत्वाची टक्केवारी योग्य आहे याचा उल्लेख असावा. आवश्यक असल्यास, अपंगत्व श्रेणींमध्ये लक्षणे देखील दिसू शकतात जी सामान्यत: वैद्यकीय मंडळाद्वारे वगळली जातील.	मनपा कारवाई करणे

	असा फॉर्म उपलब्ध असावा. मनपा हा फॉर्म डीईपीडब्ल्यूडीच्या यूडीआयडी पोर्टलशी म्हणजेच डब्ल्यू.स्वावलंबनकार्डशी जोडण्याचा विचार करू शकते.	
२.	नॅशनल टेस्टिंग एजन्सीसोबत बैठक घेऊन अर्जात अपंगांचे योग्य वर्गीकरण करण्यात यावे, जेणेकरून एकदा उमेदवाराला परीक्षा देण्याची परवानगी मिळाल्यानंतर केवळ अपंगत्वाच्या कारणास्तव त्याला प्रवेश नाकारला जाणार नाही.	
३.	विशिष्ट अपंग विद्यार्थ्यांच्या प्रवेशासंदर्भात मनपाने जारी केलेल्या नियमावलीचा तातडीने आढावा घेण्यात यावा. या संदर्भात, डीओपीटीकडून संदर्भ घेतला जाऊ शकतो ज्यामध्ये नागरी सेवांसाठी ओळखल्या गेलेल्या सेवा / पदांच्या आवश्यकतांशी सुसंगत कार्यात्मक वर्गीकरण आणि शारीरिक आवश्यकता (क्षमता / अपंगत्व) तयार केल्या जात आहेत. डीओपीटीच्या या उपक्रमाच्या धर्तीवर,	

	मनपाने वैद्यकीय व्यवसायाच्या आवश्यकतांशी सुसंगत कार्यात्मक वर्गीकरण आणि शारीरिक गरजा (क्षमता / अपंगत्व) देखील तयार केल्या पाहिजेत आणि त्यानुसार आपल्या नियमांचे पुनरावलोकन केले पाहिजे. ही कामे करताना मनपाने दिनांक ०४.०१.२०१८ रोजीची मूल्यमापन मार्गदर्शक तत्त्वे व त्यामध्ये केलेल्या सुधारणाही विचारात घ्याव्यात.	
४.	मनपाने आरपीडब्ल्यूडी अधिनियम, २०१६ नुसार बेंचमार्क अपंग (४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त अपंगत्व) व्यक्तींच्या आरक्षणाच्या निकषांबाबत आणि प्रवेश घेतल्यानंतर अशा उमेदवारांच्या गरजांबाबत सर्व महाविद्यालयांना जागरूक करावे.	
५.	देशात वैद्यकीय मंडळांची उपलब्धता वाढवावी आणि परीक्षेत उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांची योग्य वैद्यकीय तपासणी करण्यासाठी प्रत्येक राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये किमान १ वैद्यकीय मंडळ असणे आवश्यक आहे. शिवाय, ही प्रक्रिया सुरळीत	डीजीएचएस करणार कारवाई

	करण्यासाठी मोठ्या राज्ये/ केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये अशा वैद्यकीय मंडळांची संख्या पुरेशी असावी.	
६.	प्रवेशासंदर्भात वैद्यकीय मंडळाच्या कोणत्याही निर्णयाला पीडब्ल्यूडीला आव्हान द्यायचे असेल तर डीजीएचएस स्तरावर अपिलीय संस्था स्थापन केली जाऊ शकते.	
७.	वैद्यकीय शिक्षण ासाठी पात्रतेचे प्रमाणपत्र देण्यासाठी सर्व ठिकाणी अखिल भारतीय आयुर्विज्ञान संस्था नेमण्यात यावी.	

या पार्श्वभूमीवर मनपा व डीजीएचएस यांनी योग्य ती कार्यवाही करावी व अहवाल या विभागाकडे पाठवावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

35 राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोग २५.०१.२०२४ च्या सामाजिक न्याय आणि अधिकारिता मंत्रालयाच्या पत्रातील अटींचे त्वरित पालन करेल याबद्दल आम्हाला शंका घेण्याचे कारण नाही. कोणत्याही परिस्थितीत, शैक्षणिक वर्ष २०२५-२६ साठी प्रवेश पुस्तिका प्रकाशित करण्यापूर्वी आवश्यक ती कार्यवाही राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाने करावी, असे आम्ही निर्देश देतो.

36 खरे तर दिनांक १३.०५.२०१९ रोजीची सुधारित अधिसूचना व परिशिष्ट एच-१ मधील मार्गदर्शक तत्त्वांचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येईल की, अपंगत्वाच्या काही

श्रेणींसंदर्भात, विशेषत: लोकोमोटर अपंगत्व, ज्यात कुष्ठरोग बरे झालेली व्यक्ती, सेरेब्रल पाल्सी, बौनेपणा, मस्क्युलर डिस्ट्रॉफी, ॲसिड हल्ला पीडित आणि इतर जसे की विच्छेदन, पोलिओमायलायटीस इत्यादी विशिष्ट अपंगत्व "*वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र, पीडब्ल्यूडी कोट्यासाठी पात्र*"खालील उल्लेख आढळतो :-

४० ते ८० टक्के अपंगत्व

८० टक्क्यांपेक्षा जास्त अपंगत्व असलेल्या व्यक्तींनाही केस टू केस आधारावर परवानगी दिली जाऊ शकते आणि सहाय्यक उपकरणांच्या साहाय्याने त्यांची कार्यक्षमता निश्चित केली जाईल, जर ती वापरली जात असेल तर, ती ८०% च्या खाली आणली गेली आहे की नाही आणि त्यांच्याकडे अभ्यासक्रम समाधानकारकरित्या पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक तेवढी मोटर क्षमता आहे की नाही हे तपासले जाईल.

(जोर दिला आहे)

37 त्याचप्रमाणे "वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी पात्र, पीडब्ल्यूडी कोट्यासाठी पात्र"या *स्तंभांतर्गत विशिष्ट शिक्षण अपंगत्व, बोधात्मक अपंगत्व, डिस्लेक्सिया, डिस्कॅल्क्युलिया, डिस्प्रॅक्सिया* साठी खालीलप्रमाणे नमूद केले आहे.

"४०% अपंगत्वाइतके किंवा त्यापेक्षा जास्त आणि ८० % इतके किंवा त्यापेक्षा कमी.

परंतु तज्ज्ञ पॅनेलने केलेल्या सुधारणा/सहाय्यक तंत्रज्ञान/साहाय्य/पायाभूत सुविधांच्या बदलांच्या साहाय्याने मूल्यमापन करण्यात आलेल्या शिक्षण क्षमतेवर ही निवड अवलंबून असेल.

38 आम्हाला आशा आहे की राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोग जारी करणार असलेल्या सुधारित नियम आणि मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये, आरपीडब्ल्यूडी कायद्यात मान्यता प्राप्त वाजवी निवासाच्या संकल्पनेला पुढे नेत सर्व श्रेणीतील अपंग व्यक्तींबद्दल सर्वसमावेशक दृष्टिकोन घेतला जाईल. सरकारचा, राज्यांची, नियामक संस्थांची यंत्रणा आणि खाजगी क्षेत्राचाही दृष्टिकोन असावा, की अपंग उमेदवारांना कसे सामावून घेता येईल आणि संधी कशी देता येईल. उमेदवारांना अपात्र कसे ठरवावे आणि त्यांना त्यांचे शैक्षणिक ध्येय साध्य करणे आणि साध्य करणे कसे कठीण करावे याचा दृष्टीकोन नसावा.

39 आम्ही १४.०३.२०२४ रोजी निर्दिष्ट अपंगत्वाच्या व्याप्तीचे मूल्यांकन करण्यासाठी नवीनतम अधिसूचित मार्गदर्शक तत्त्वे देखील तपासली आहेत, जी अपंगत्वाची टक्केवारी निश्चित करण्याच्या पद्धतीशी संबंधित आहे. कलम २०.३.३ मध्ये, टक्केवारी भाषण अपंगत्वाच्या गणनेअंतर्गत खालील तक्ता प्रदान केला आहे:-

"२०.३.३ **टक्केवारी भाषण अपंगत्वाची गणना (अ) भाषण बोधगम्यता चाचणी:**

व्यक्तीच्या तोंडी आउटपुटचे मूल्यमापन कॉन्सेप्चुअल स्पीच इंग्लिबिलिटी रेटिंग स्केल [एवायजेएनआयएसडी (डी), २०२२] (परिशिष्ट ४) वापरुन केले पाहिजे आणि खाली दिलेल्या सारणीनुसार स्कोअरच्या आधारे मोजले जाणारे स्पीच इंग्लिबिलिटी इफेक्टेड (एसआयए) ची टक्केवारी:

बिंदू खवला	**भाषण नमुना चे वर्णन**	**अपंगत्वाची टक्केवारी**
१	सर्वसामान्य	०-१५
२	अडचण न येता समजू शकतो, तथापि, बोलणे सामान्य आहे असे वाटते	१६-३०
३	थोड्या प्रयत्नाने समजू शकतो कधीकधी पुनरावृत्ती मागण्याची आवश्यकता आहे	३१-३९
४	एकाग्रतेने आणि प्रयत्नाने विशेषत: सहानुभूतीपूर्ण श्रोत्यांद्वारे समजू शकते, कमीतकमी दोन किंवा तीन पुनरावृत्ती आवश्यक आहे.	४०-५५
५	कुटुंबाकडून कठीण आणि एकाग्रतेने समजू शकते परंतु इतरांना नाही	५६-७५
६	आशय माहित असल्यास प्रयत्नाने समजू शकतो	७६-८९

७	कंटेंट माहित असतानाही अजिबात समजत नाही	९०-१००

(जोर दिला आहे)

उदाहरणार्थ, असे दिसून येईल की ४० ते५५% भाषण अपंगत्व असलेली व्यक्ती अशी आहे जी विशेषत: सहानुभूतीपूर्ण श्रोत्याद्वारे "एकाग्रतेने आणि प्रयत्नाने समजू शकते"; कमीत कमी २ किंवा ३ पुनरावृत्ती आवश्यक आहेत. किंबहुना संपूर्ण श्रेणीसाठी हाच निकष आहे.

40 अशा प्रकरणांमध्येच वाजवी निवासाची तत्त्वे पूर्णपणे अमलात यायला हवीत. आरपीडब्ल्यूडी कायद्याच्या कलम २ (वाय) नुसार, अपंग व्यक्तींना इतरांबरोबर समानपणे हक्कांचा उपभोग किंवा वापर सुनिश्चित करण्यासाठी एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात असमान किंवा अवाजवी ओझे न लादता आवश्यक आणि योग्य सुधारणा आणि समायोजन करणे म्हणजे "वाजवी निवास"ची व्याख्या केली आहे. वाजवी निवासाची संकल्पना आरपीडब्ल्यूडी कायद्याची उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी परिशिष्ट एच -१ मार्गदर्शक तत्त्वांसह १३.०५.२०१९ च्या मनपा नियमावलीचे उद्दिष्टपूर्ण आणि अर्थपूर्ण बांधकाम करणे समाविष्ट करेल. आरपीडब्ल्यूडी कायद्याच्या कलम २ (य) मध्ये परिभाषित केलेल्या वाजवी निवासाचा अर्थ केवळ अपंग व्यक्तींना मदत करणारी उपकरणे आणि इतर मूर्त पदार्थांची तरतूद करणे असा संकुचित अर्थ समजू नये. अपंग व्यक्तींचा समाजात पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग सुनिश्चित करणे हे कायद्याचे उद्दिष्ट असेल आणि समाजाचा समान सदस्य म्हणून त्यांचा पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग

रोखणारी परिस्थिती वगळणे हा संपूर्ण हेतू असेल तर आरपीडब्ल्यूडी कायद्याचे उद्दिष्ट साध्य करणारी वाजवी निवासाची संकल्पना आणि राज्याच्या धोरणनिर्देशक तत्त्वांच्या अनुच्छेद ४१ चे व्यापक विवेचन करणे बंधनकारक आहे.

41 वाजवी निवासाची ही संकल्पना विकास कुमार विरुद्ध न्यायालयीन विवेचनासाठी आली आहे ***. यूपीएससी आणि इतर***(२०२१) ५ एससीसी ३७० ज्यामध्ये या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की वाजवी निवासाचे तत्त्व अपंग व्यक्तींना समाजात त्यांचा पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग सुलभ करण्यासाठी अतिरिक्त सहाय्य प्रदान करण्यासाठी राज्य आणि खाजगी पक्षांचे सकारात्मक दायित्व दर्शविते. परिच्छेद ४४ मध्ये तो खालीलप्रमाणे घेण्यात आला.

> ४४. वाजवी निवासाचे तत्त्व अपंग व्यक्तींना समाजात त्यांचा पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग सुलभ करण्यासाठी अतिरिक्त सहाय्य प्रदान करण्याची राज्य आणि खाजगी पक्षांची सकारात्मक जबाबदारी दर्शविते. वाजवी निवासाची संकल्पना खालील विभाग (एच) मध्ये विकसित केली आहे. सध्या तरी असे म्हणणे पुरेसे आहे की, अपंग व्यक्तीसाठी समानतेचे संविधानाने दिलेले मूलभूत हक्क, सहा स्वातंत्र्ये आणि कलम २१ अन्वये जगण्याचा अधिकार त्यांना हे अधिकार वास्तविक आणि अर्थपूर्ण बनविण्यास मदत करणारे हे अतिरिक्त पाठबळ दिले गेले नाही तर ते पोकळ ठरतील. अपंगांना समानतेची आणि भेदभावविरहीत

करण्याची घटनात्मक हमी उपभोगता यावी, यासाठी वाजवी निवास हे एक समाज म्हणून कर्तव्य आहे. या संदर्भात आर. एम. लोढा, न्या. (त्यावेळी ते जसे होते) सुनंदा भंडारे फाऊंडेशन वि. मधील निरीक्षण लक्षात ठेवणे योग्य ठरेल. भारत संघ (२०१४) १४ एससीसी ३८३ , जिथे त्यांनी म्हटले : (एससीसी पृष्ठ ३८७ , पॅरा ९)

"९ . ... दिव्यांगांना दिलासा देण्याच्या बाबतीत कार्यकारणीचा दृष्टिकोन आणि दृष्टिकोन उदार आणि दिलासादेणारा असला पाहिजे, अडथळा आणणारा किंवा आळशी नसावा.

42 त्यानंतर या न्यायालयाने या निर्णयात परिच्छेद ६२, ६३ आणि ६५ मध्ये खालीलप्रमाणे निकाल दिला.

६२. सामाजिक बांधणी म्हणून अपंगत्वावर उपाय योजना करायची असेल, तर अपंगांच्या विकासासाठी सकारात्मक परिस्थिती निर्माण करावी लागेल, हे रास्त निवासाचे तत्त्व मान्य करते. वाजवी निवासाची स्थापना समावेशाच्या निकषावर केली जाते. बहिष्करणामुळे वैयक्तिक प्रतिष्ठा आणि मूल्य नाकारले जाते किंवा ते वाजवी निवासाचा मार्ग निवडू शकतात, जिथे प्रत्येक व्यक्तीच्या प्रतिष्ठेचा आणि मूल्याचा आदर केला जातो. या मार्गानुसार, "शक्तिशाली आणि बहुसंख्य लोक या उद्दिष्टांच्या

पूर्ततेसाठी तर्काच्या मर्यादेत आणि अवाजवी त्रासाशिवाय स्वतःचे नियम आणि प्रथा जुळवून घेतात".

६३. अपंगत्वाच्या विशिष्ट संदर्भात, वाजवी निवासाचे तत्त्व असे प्रतिपादन करते की ज्या अटींमुळे अपंगांना समाजाचे समान सदस्य म्हणून पूर्ण आणि प्रभावी सहभागापासून वगळले जाते त्यांना भिन्नता स्वीकारणारा, त्यांच्या गरजांचा आदर करणारा आणि अपंगत्वाच्या सामाजिक अडथळ्यांची उत्तरोत्तर उत्तरे देणारे वातावरण तयार करण्यास मदत करणारा उदार समाज तयार करणे आवश्यक आहे. अपंगांच्या अस्तित्वाच्या प्रत्येक पैलूमध्ये - मग ते विद्यार्थी, कामाच्या ठिकाणचे सदस्य, प्रशासनात सहभागी किंवा वैयक्तिक स्तरावर, कौटुंबिक जीवनाच्या परिपूर्ण खाजगीपणाची जाणीव करून देण्यासाठी त्यांच्या वाढीसाठी आणि परिपूर्तीसाठी अनुकूल परिस्थिती निर्माण करणे हे सकारात्मक कर्तव्य आहे. कायद्याने बंधनकारक केलेले निवासस्थान "वाजवी"आहे कारण ते अपंगत्वाच्या प्रत्येक अटीच्या आवश्यकतेनुसार असणे आवश्यक आहे. प्रत्येक अपंग व्यक्तीच्या ज्या अपेक्षा असतात त्या अपंगत्वाचे स्वरूप आणि त्याच्या परिणामी येणाऱ्या अडथळ्यांच्या चारित्र्याशी अनन्य साधारण असतात.

६५. प्रत्येक अपंग व्यक्तीच्या वैयक्तिक गरजा पूर्ण करण्यात अपयश आल्यास वाजवी निवासाच्या नियमाचे उल्लंघन होईल. वाजवी निवासासाठी वैयक्तिक गरजा आणि गरजा पूर्ण करण्यात लवचिकता आवश्यक आहे. विशिष्ट अपंगत्वाला सामोरे जाणाऱ्या व्यक्तींच्या वर्गाच्या गरजा पूर्ण करण्याची आकांक्षा या तत्त्वात आहे. वर्गाच्या गरजांच्या पलीकडे जाऊन वर्गातील व्यक्तींच्या विशिष्ट गरजाही सामावून घ्यायला हव्यात. अपंगत्वावर आधारित भेदभाव हा परस्परविरोधी स्वरूपाचा आहे, याचाही विचार वाजवी निवासाच्या तत्त्वाने केला पाहिजे....

43 हे लक्षात घेतले पाहिजे की अपंग व्यक्तींच्या हक्कांवरील संयुक्त राष्ट्रांच्या कराराची अंमलबजावणी करण्यासाठी लागू करण्यात आलेला आरपीडब्ल्यूडी कायदा अपंग व्यक्तींना समाजात पूर्ण आणि प्रभावी सहभाग आणि समावेश देणे, त्यांना समान संधी देणे आणि त्यांच्या अंगभूत प्रतिष्ठेबद्दल आदर दर्शविणे या उद्देशाने होता, वैयक्तिक स्वायत्तता ज्यात स्वत: ची निवड करण्याच्या स्वातंत्र्याचा समावेश आहे.

44 जीजा घोष आणि एएनआर विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर खटल्यातील ***हे न्यायालय.*** **(२०१६) ७ *एससीसी* ७६१** खालीलप्रमाणे आढळले :

४०. आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क कायद्यात, समानता दोन पूरक तत्त्वांवर आधारित आहे: नॉन-

भेदभाव आणि वाजवी भेदभाव. भेदभाव न करण्याच्या तत्त्वात सर्व व्यक्तींना त्यांचे सर्व अधिकार आणि स्वातंत्र्य समानरित्या उपभोगता यावे आणि वापरता यावे यासाठी प्रयत्न केले जातात. समान सहभागाच्या संधी मनमानी नाकारल्याने भेदभाव होतो. उदाहरणार्थ, जेव्हा सार्वजनिक सुविधा आणि सेवा अपंग व्यक्तींच्या आवाक्याबाहेरील मानकांवर निर्धारित केल्या जातात, तेव्हा ते अधिकारवगळले जाते आणि नाकारले जाते. समानतेचा अर्थ केवळ भेदभाव रोखणे (उदाहरणार्थ, भेदभावविरोधी कायदे आणून प्रतिकूल वागणुकीपासून व्यक्तींचे संरक्षण करणे) नव्हे, तर समाजात पद्धतशीर भेदभाव सहन करणाऱ्या गटांवरील भेदभाव दूर करणे होय. ठोस शब्दांत याचा अर्थ सकारात्मक हक्क, सकारात्मक कृती आणि वाजवी निवास या संकल्पनेचा स्वीकार करणे होय..."

(जोर दिला आहे)

45 हा आदेश लक्षात घेता आरपीडब्ल्यूडी कायदा आणि नियमांचा अन्वयार्थ लावताना हा कायदा कोणत्या पार्श्वभूमीसाठी आणि हेतूने करण्यात आला, हे लक्षात घेतले पाहिजे. (पाहा) ***उ.प्र. भूदान यज्ञसमिती, उ.प्र.***वि. ***ब्रज किशोर आणि इतर***(१९८८) ४ एससीसी २७४). लॉर्ड डेनिंग यांनी 'द डिसिप्लिन ऑफ लॉ'या पुस्तकात उद्धृत केलेल्या या निकालात या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे म्हटले आहे.

१५. जेव्हा आपण "भूमिहीन व्यक्ती"या वाक्याचा सामना करत असतो तेव्हा हे शब्द इंग्रजी भाषेतील आहेत आणि म्हणूनच लॉर्ड डेनिंग ने त्याबद्दल काय म्हटले होते याची मला आठवण होते. लॉर्ड डेनिंग यांनी पृष्ठ १२ वरील "कायद्याची शिस्त"या पुस्तकात खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले: [सीफोर्ड कोर्ट इस्टेट लिमिटेड विरुद्ध अशर (१९४९) २ केबी ४८१ मधील त्यांच्या निर्णयाचा उद्धृत]

जेव्हा जेव्हा एखादा कायदा विचारार्थ येतो तेव्हा हे लक्षात ठेवले पाहिजे की उद्भवू शकणार् या अनेक तथ्यांचा अंदाज घेणे मानवी अधिकारात नाही आणि जरी ते असले तरी सर्व अस्पष्टतेपासून मुक्त अटींमध्ये त्यांची तरतूद करणे शक्य नाही. इंग्रजी भाषा हे गणिती अचूकतेचे साधन नाही. तसे असते तर आपले साहित्य अधिक गरीब झाले असते. येथेच संसदेच्या कायद्यांच्या मसुद्यांवर अनेकदा अन्यायकारक टीका करण्यात आली आहे. भाषेकडे पाहावे आणि इतर कशाकडेही लक्ष द्यावे या कथित नियमाने स्वत:ला विचलित करणारा न्यायाधीश अशी खंत व्यक्त करतो की, ड्राफ्ट्समननी याची किंवा तशी तरतूद केलेली नाही किंवा काही ना काही अस्पष्टतेसाठी दोषी आहेत. संसदेच्या कायद्यांचा मसुदा दैवी पूर्वकल्पना आणि परिपूर्ण स्पष्टतेने तयार केला गेला तर न्यायाधीशांचा त्रास नक्कीच वाचेल. त्याच्या अभावी, जेव्हा एखादा दोष दिसून येतो तेव्हा न्यायाधीश केवळ

हात जोडून ड्राफ्ट्समनला दोष देऊ शकत नाही. संसदेचा हेतू शोधण्याच्या विधायक कार्यावर त्यांनी काम करायला हवे..."

१६. आणि हे स्पष्ट आहे की जेव्हा विधिमंडळाचा हेतू पाहायचा असतो, तेव्हा तो कायदा कोणत्या परिस्थितीत केला गेला हे पाहावे लागते. कायद्याची प्रस्तावना, कायदा बनवून ज्या गैरप्रकारांवर तोडगा काढायचा होता आणि या संदर्भात लॉर्ड डेनिंग यांनी त्याच पुस्तकात पान १० वर खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

एकेकाळी न्यायमूर्ती स्वत:ला कायद्याच्या नग्न वाचनापुरतेच मर्यादित ठेवत असत - केवळ शब्दांनुसार जाणे, त्यांना व्याकरणाचा अर्थ देणे, आणि एवढेच. १९ व्या शतकात हा दृष्टिकोन प्रचलित होता आणि आजही त्याचे काही समर्थक आहेत. पण ते तत्त्वतः चुकीचे आहे. आपण ज्या अर्थासाठी शोधले पाहिजे तो कायद्याचा अर्थ आहे कारण तो ज्यांना त्याचे पालन करावे लागेल त्यांना दिसते - आणि ज्यांना त्याबद्दल काय करावे याचा सल्ला द्यावा लागतो; थोडक्यात, तुमच्यासारख्या वकिलांना. आता हा कायदा अशा लोकांकडे येत नाही जणू ते त्यांच्या आजूबाजूला घडणार् या सर्व गोष्टींपासून तुटलेले विक्षिप्त आहेत. ज्यांना शब्दांच्या अर्थाबद्दल स्वत:ची भावना आहे आणि हा कायदा का संमत झाला याचे कारण माहित आहे - जणू काही तो प्रस्तावनेत पूर्णपणे मांडला गेला आहे. त्यामुळे कायद्याला जन्म

देणार् या कुकृत्याची आपण चौकशी करू शकता - कोणत्या दुष्टतेवर उपाय शोधण्याचा प्रयत्न केला गेला होता हे पाहण्यासाठी, हे अगदी बरोबर मानले गेले आहे.

कायद्याचा अर्थ लावायचा असेल तर तो कायदा कोणत्या हेतूने आणि कोणत्या हेतूने करण्यात आला हे समजून घेतले पाहिजे, हे आता सर्वमान्य झाले आहे..."

(जोर दिला आहे)

46 अपंगत्व मूल्यमापन मंडळे म्हणजे अपंगत्वाच्या प्रमाणपत्रात नमूद केल्याप्रमाणे मोजलेले बेंचमार्क अपंगत्व पाहणे आणि उमेदवाराला बाजूला ठेवणे हे एकरस ऑटोमेशन नाही. असा दृष्टिकोन कलम १४ आणि कलम २१ आणि न्याय, समता आणि सद्सद्विवेकबुद्धीच्या सर्व तोफांच्या विरोधात असेल. यामुळे आरपीडब्ल्यूडी कायद्याच्या उद्दिष्टांनाही धक्का बसेल. या क्षेत्रातील तज्ज्ञांच्या मते उमेदवार हा अभ्यासक्रम करण्यास पात्र आहे का किंवा दुसर् या शब्दांत सांगायचे तर संबंधित अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवाराच्या आड अपंगत्व येईल की नाही, या पुढील प्रश्नाची तपासणी करणे अपंग मूल्यमापन मंडळांना बंधनकारक आहे.

47 'सर्वसमावेशक शिक्षण'ही संकल्पना ***अवनीप्रकाश*** वि. मध्ये ***स्पष्ट करण्यात आली आहे.नॅशनल टेस्टिंग एजन्सी, (एनटीए) आणि इतर***(2023) 2 एससीसी 286. या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निकाल दिला.

४०. सामाजिक आणि आर्थिक समावेशन आणि समाजातील प्रभावी सहभागामध्ये शिक्षण महत्त्वाची भूमिका बजावते. शिक्षणात सार्वत्रिक आणि भेदभावरहित प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी सर्वसमावेशक शिक्षण अपरिहार्य आहे. दिव्यांगांना शिक्षणाच्या अधिकाराची अर्थपूर्ण प्राप्ती होण्यासाठी सर्वसमावेशक शिक्षण व्यवस्था उभी करणे आवश्यक आहे, हे अपंगच्या हक्कांवरील कन्व्हेन्शनने मान्य केले आहे. त्यामुळे शिक्षणाचा अधिकार हा सर्वसमावेशक शिक्षणाचा अधिकार आहे. भारतात आरपीडब्ल्यूडी कायदा, २०१६ सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या तत्त्वाला वैधानिक पाठबळ देतो. कलम २ (एम) मध्ये "सर्वसमावेशक शिक्षण"अशी व्याख्या केली आहे:

२(म) "सर्वसमावेशक शिक्षण"म्हणजे अशी शिक्षणपद्धती ज्यात अपंग आणि नसलेले विद्यार्थी एकत्र शिकतात आणि विविध प्रकारच्या अपंग विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी शिकवण्याची आणि शिकण्याची पद्धत योग्य रितीने स्वीकारली जाते;

48 दिनांक १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेच्या परिशिष्ट एच-१ मध्ये तरतूद केल्यानुसार, नियम आणि मार्गदर्शक तत्त्वांचा अर्थ लावताना, २०२४ या शैक्षणिक वर्षासाठी असताना, आरपीडब्ल्यूडी कायद्याचा मूळ उद्देश आणि राज्याच्या धोरण निर्देशक तत्त्वांच्या अनुच्छेद ४१ चा उद्देश लक्षात घेता, केवळ ४०% किंवा त्यापेक्षा जास्त बेंचमार्क अपंगत्व (किंवा

अपंगत्वावर अवलंबून अशी इतर विहित टक्केवारी) अस्तित्वात असणे उमेदवारास अपात्र ठरणार नाही असे निर्देश देण्यास आम्ही बांधील आहोत. अर्ज केलेल्या अभ्यासक्रमासाठी पात्र. उमेदवारांचे मूल्यमापन करणाऱ्या अपंग मूल्यमापन मंडळांनी उमेदवाराचे अपंगत्व संबंधित अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवाराच्या आड येईल की नाही, याची सकारात्मक नोंद घ्यावी. अपंग मूल्यमापन मंडळाने उमेदवार अभ्यासक्रमासाठी पात्र नसल्याचा निष्कर्ष काढल्यास अपंग मूल्यांकन मंडळांनी कारणे सांगावीत.

49 अपंग मूल्यमापन मंडळे, सामाजिक न्याय व अधिकारिता मंत्रालयाच्या दिनांक २५.०१.२०२४ च्या पत्रानुसार, मनपाद्वारे योग्य नियमावली तयार होईपर्यंत आपले मत तयार करताना या पत्रात नमूद केलेल्या मुद्द्यांचा विचार करतील.

50 अपीलीय संस्थेची निर्मिती होईपर्यंत उमेदवारासाठी नकारात्मक मत देणाऱ्या अपंग मूल्यमापन मंडळाचे असे निर्णय न्यायालयीन पुनरावलोकन प्रक्रियेत आव्हान देण्यास पात्र असतील, असे आम्ही निर्देश देतो. न्यायालयीन पुनरावलोकन प्रक्रियेत न्यायालयाने उमेदवाराचे प्रकरण स्वतंत्र मत मांडण्याची सुविधा असलेल्या कोणत्याही प्रमुख वैद्यकीय संस्थेकडे पाठवावे आणि उच्च न्यायालयाने ज्या वैद्यकीय संस्थेकडे हे प्रकरण पाठवले होते त्या वैद्यकीय संस्थेच्या मताच्या आधारे उमेदवाराला दिलासा दिला जाईल किंवा नाकारला जाईल.

51 विभक्त होण्याआधी आपण त्या प्रसिद्ध भरतनाट्यम नृत्यांगना सुधा चंद्रन, माऊंट एव्हरेस्ट सर करणाऱ्या अरुणिमा सिन्हा, प्रख्यात क्रीडा व्यक्तिमत्व एच. बोनिफेस प्रभू, उद्योजक श्रीकांत बोल्ला आणि 'अनंत क्षमता'चे संस्थापक डॉ. सतेंद्र सिंग या भारतातील अशा काही तेजस्वी मुली आणि मुले आहेत, ज्यांनी सर्व प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून विलक्षण उंची गाठली.

52 होमर, मिल्टन, मोझार्ट, बीथोवेन, बायरॉन आणि इतर अनेकांना त्यांच्या पूर्ण क्षमतेची जाणीव होऊ दिली नसती तर जग आणखी गरीब झाले असते. प्रख्यात भारतीय वैद्यकीय अभ्यासक डॉ. फारुख इराच उदवाडिया यांनी 'आर्ट अँड मेडिसिन'या अध्यायांतर्गत त्यांच्या 'द फॉरगॉटन आर्ट ऑफ हिलिंग अँड अदर्स एसेज'या अभिजात ग्रंथात त्यांच्या विलक्षण प्रतिभेचे आणि अशाच प्रकारच्या अनेक कलावंतांचे योग्य कौतुक केले आहे.

<u>निष्कर्ष आणि दिशा:</u>

53 वर नमूद केलेल्या कारणांसाठी,

१ आमचे असे मत आहे की प्रमाणबद्ध अपंगत्व असलेल्या उमेदवाराला शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी विचार करण्यापासून वंचित ठेवणार नाही. अपंगत्व असूनही उमेदवार संबंधित अभ्यासक्रम करू शकतो, असे अपंग मूल्यमापन मंडळाचे मत

असल्यास उमेदवार पात्र ठरेल. मनपाने १३.०५.२०१९ च्या अधिसूचनेत परिशिष्ट एच-१ सह वाचलेले नियम या निर्णयातील धारणांच्या प्रकाशात वाचले पाहिजेत.

2 उमेदवारांचे मूल्यमापन करणाऱ्या अपंग मूल्यमापन मंडळांनी उमेदवाराचे अपंगत्व संबंधित अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवाराच्या आड येईल की नाही, याची सकारात्मक नोंद घ्यावी. अपंग मूल्यमापन मंडळाने उमेदवार अभ्यासक्रमासाठी पात्र नसल्याचा निष्कर्ष काढल्यास अपंग मूल्यांकन मंडळांनी कारणे सांगावीत.

3 सामाजिक न्याय व अधिकारिता मंत्रालयाच्या दिनांक २५.०१.२०२४ च्या पत्राच्या अनुषंगाने मनपाकडून योग्य नियमावली तयार होईपर्यंत अपंग मूल्यमापन मंडळे आपले मत मांडताना या पत्रात नमूद केलेले मुद्दे लक्षात घेतील.

4 अपिलीय संस्थेची निर्मिती होईपर्यंत उमेदवारासाठी नकारात्मक मत देणाऱ्या अपंग मूल्यमापन मंडळाचे असे निर्णय न्यायालयीन फेरविचार प्रक्रियेत आव्हान देण्यास पात्र ठरतील, असे आम्ही निर्देश देतो. न्यायालयीन पुनरावलोकन प्रक्रियेत न्यायालयाने हे प्रकरण ग्राह्य धरले तर उमेदवाराचे प्रकरण सुविधा असलेल्या कोणत्याही प्रमुख वैद्यकीय संस्थेकडे पाठवेल,

स्वतंत्र मतासाठी उमेदवाराला दिलासा दिला जाईल आणि उच्च न्यायालयाने ज्या वैद्यकीय संस्थेकडे हे प्रकरण सोपवले होते त्या वैद्यकीय संस्थेच्या मताच्या आधारे दिलासा दिला जाईल किंवा नाकारला जाईल.

मौलाना आझाद वैद्यकीय महाविद्यालयाच्या दिनांक १३.०९.२०२४ च्या अनुकूल अहवालानुसार आम्ही यापूर्वीच आमच्या १८.०९.२०२४ च्या आदेशानुसार अपीलकर्त्याला प्रवेश दिला आहे. आम्ही प्रवेशाची पुष्टी करतो आणि संबंधित अधिकाऱ्यांना कायद्याच्या दृष्टीने प्रवेश वैध प्रवेश मानण्याचे निर्देश देतो.

5 अपील मंजूर केले जाते आणि २९.०८.२०२४ रोजीचा आदेश रद्द केला जातो. आमच्या निर्देशानुसार मुंबई उच्च न्यायालयात प्रलंबित असलेली २०२४ ची रिट याचिका (मुद्रांक) क्रमांक २४८२१ सध्याच्या निकालातील धारणेनुसार निकाली काढली जाईल.

खर्चाचा आदेश नाही.

खटल्याचा निकाल : अपील मंजूर . *†तयार केलेल्या हेडनोट्स :* अंकित ज्ञान

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वार हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरता मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही करणाकरीता कराता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन विश्वासनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पआदन आणि अमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.